

“(Мікрофон реагує на плескіт хвиль)”); “(в мікрофон влітають звуки різка і глухого вибуху)” та ін. [3, с. 4, 11, 21] або ж в авторських словах: “Ми вмикаємо мікрофон унизу біля самої води... Чуєте широкий рев велетня? Він гуде за кілометри по нижньому б’єфу” [3, с. 5]. До цього додаються авторські ремарки на зразок: “Ось п’ята водоспада”; “Гляньмо тепер на північ... Чуєте плескіт води? [...] То розкинулося перед нами уподовж і вишир нове озеро – озеро Леніна” [3, с. 5, 11] та багато інших схожих фраз. До цього додаються характерні для репортажу суб’єктивні емоційні риторичні оклики, запитання, враження тощо.

Друковані варіанти двох радіопередач свідчать про їхній різний професійний рівень (“Радіовиступ” В. Кузьмича є одним із кращих зразків розлогого радіорепортажу, радіоміст є простою репродукцією реплік), але об’єднуються ідеологізованістю, заангажованістю. На їх захист можна би сказати те, що журналістські професійні стандарти об’єктивності, неупередженості, збалансованості подання інформації ще не були вироблені. Однак проблема полягає в тому, що в радянській журналістиці вони так і не були засвоєні й ніколи пізніше, а наведені в книгах матеріали свідчать, що публіцистична риторика, однобічність, доречні й недоречні випадки проти “світу капіталу” утвердилися в радянській журналістиці ще у 20-30-і рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоян О.Я. Становлення радіоринку в Україні // Основи радіожурналістики і радіоменеджменту : підручн. / О.Я. Гоян. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – С. 39–60.
2. Історія національного радіофіру : архівні матеріали (1942–1969) / Упор. Н. Сидоренко. – К. : Ін-т журналістики, 2004. – 115 с.
3. Кузьміч В. Радіовиступ / Володимир Кузьміч. – Х. : Вид-во письменників “Гарт”, 1933. – 46 с.
4. Лизанчук В.В. Основи радіожурналістики : підруч. / В.В. Лизанчук. – К. : Знання, 2006. – 628 с. +компакт-диск.
5. Плескачевський . Поїзд іде на схід / Л. Плескачевський. – К. : Державне вид-во політичної літератури при РНК УРСР, 1940. – 63 с.
6. Тримбач С. Українське кіно 1920-х рр. / Сергій Тримбач // Нариси з історії кіномистецтва України. – К. : Інтертехнологія, 2006. – С. 53–75.
7. Цюпин Б. Ера радіо / Богдан Цюпин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/History/70601>.

УДК 821.161.2-95

ЗАПОРІЖЖЯ, ЗАПОРІЗЬКЕ КОЗАЦТВО ТА ЙОГО ГЕРОЇ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ І НАУКОВИХ СТУДІЯХ ЯРА СЛАВУТИЧА

Вишняк М.Я., к. філол. н., доцент

Кримський державний інженерно-педагогічний університет

Стаття присвячена темі Запоріжжя, козащини та її героїв у літературно-художній і науковій творчості Яра Славутича.

Ключові слова: Запоріжжя, козацтво, Запорізька Січ, жанр, тропіка.

Вишняк М. Я. ЗАПОРОЖЬЕ, ЗАПОРОЖСКОЕ КАЗАЧЕСТВО И ЕГО ГЕРОИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ И НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ЯРА СЛАВУТИЧА / Крымский государственный инженерно-педагогический университет, Украина.

Статья посвящена теме Запорожья, казачества и её героев в литературно-художественном творчестве и научных исследованиях Яра Славутича.

Ключевые слова: Запорожье, казачество, Запорожская Сечь, жанр, тропика.

Vishnyak M. Y. ZAPORIZHZHYA, COSSACKS AND THEIR CHARACTERS IN LITERARY WORKS AND RESEARCH OF YAR SLAVUTYCH / Crimean State Engineering Pedagogical University, Ukraine.

The article dedicated to Zaporizhzhya and it's heroes in the literary and scientific creativity of Yar Slavutych.

Key words: Zaporizhzhya, cossascks, Zaporizhzhyan Sich, genre, trope.

Літературно-наукова спадщина Яра Славутича засвідчує його вагомий внесок в українську літературу і науку про неї. І хоч його творчий доробок досліджувався і в діаспорі, і в «материковій» Україні, але чимало

питань, пов'язаних із його творчістю, лишилося поза увагою дослідників. Художня, наукова та публіцистична діяльність Яра Славутича має і широкий тематичний спектр. Однак така тема, як Запорожжя, козащина і її герої, що посідає вагомe місце в його поезії, наукових та публіцистично-нарисових творах, хоч їх і торкалися безпосередньо та опосередковано, такі науковці, як І. Пінчук, К. Фролова, В. Маремпольський, І. Немченко, Т. Хом'як та інші, потребує подальших студій. У цій роботі ставиться завдання комплексно розглянути означену тему в єдності всіх жанрових структур, виявлених перш за все в поетичній, а також у науковій та публіцистично-нарисовій спадщині письменника.

Потяг Яра Славутича до цієї теми спричинений насамперед його патріотичними почуттями, прагненням бачити Україну вільною і незалежною державою і через уславлення і звеличення Запорізької Січі, козацтва та її героїв пробуджувати борню за неї серед народу.

Вочевидь сама козащина була закодована в його генах, оскільки родовід Яра Славутича має глибоке козацьке коріння. Він був нащадком давнього козацького роду Жуків і Жученків. Справжнє його прізвище Жученко. Ще на початку XVII ст. з Бережанського краю до Запорізької Січі пристав Іван Жук з двома синами Тимофієм та Федором. Він брав участь у боях з татарами, а сини воювали проти польських шляхтичів у козацькому війську самого Богдана Хмельницького. Іван Жук заснував козацьке поселення – слобідку Жуки на Полтавщині. Чимало його нащадків належало до козацької старшини, як, приміром, Михайло Жученко – один із засновників Наукового товариства імені Шевченка з центром у Львові, яке існує і сьогодні. Представники однієї з «галузок» роду І. Жука оселилися на Херсонщині. Тут, на козацькому зимівнику на хуторі Жученка, спадкоємця козацької старшини, в січні 1918 р. народився майбутній письменник Григорій Жученко, який пізніше (в 1941 р.) взяв собі псевдонім Яр Славутич. Тож оповіді і батька, і діда Олександра про козащину та козацький зимівник, де гостювали і сам Богдан Хмельницький, і гетьмани Петро Дорошенко та Іван Скоропадський, а в полтавських Жуках – Іван Мазепа, запали назавжди в серце майбутнього письменника і наснажували весь його творчий шлях.

Інтерес до художнього слова виник у нього ще в дитинстві, після того як дід, коли хлопцеві минуло дев'ять років, здійснив з ним мандрівку запорізьким краєм – до Великого Лугу, Хортиці, до славетного запорізького дуба. Як згадував сам Яр Славутич, після цієї подорожі він написав близько ста віршів про козащину, які, на жаль, не збереглися, хоч і були записані дідом у саморобну книжечку. Та вона зникла після знищення хутора Жученки більшовицькою владою.

Як слушно зазначила, посилаючись на самого Яра Славутича, К. Фролова, «заглибившись у «Слово про Запорізьку Січ», доходимо до висновку, що значить жити, мислити, діяти «на січовому рівні» [11, с. 40]. Справді, всі його справи і думки були «на січовому рівні» і спрямовувались до України, на вчинки заради її свободи і незалежності.

Перший вірш поета-початківця «Коню мій буланій» (тоді ще за підписом Григорія Жученка) був опублікований 1938 р. в харківському «Літературному журналі». Пізніше з'явилась ще низка публікацій, була підготовлена і окрема збірка поезій, але вона не була надрукована. Почалася Друга світова війна, і молодий поет у званні молодшого лейтенанта-сапера зустрів її в Білорусії. Та довго воювати з нападником у діючій армії йому довелося. Його полк потрапив в оточення. Після виходу з нього він разом з іншими бійцями – українцями створює партизанський загін «Чернігівська Січ», який захищав сільських жителів від ворогів. Саме тоді він взяв псевдонім ім'я Яр Славутич. Наприкінці війни, опинившись у таборі для переміщених осіб, Яр Славутич зв'язується з українськими письменниками, що були проти більшовицького режиму, доля яких, як і його самого, закинула в Європу. Вони засновують видавництво, у якому поет видав три свої поетичні збірки: «Співає колос» (1945), «Гомін віків» (1946), «Правдоносці» (1948).

У другій збірці «Гомін віків» поряд з іншими поезіями було вміщено сонетний цикл «Запорожці», яким починається тема Запорожжя і козацтва у творчості Яра Славутича. Вірші названого циклу були написані ще в довоєнний час, у період, коли їх автору було трохи більше двадцяти років. Однак поет виявив себе в цих творах справжнім майстром художнього слова, досить майстерним і в засобах художнього відтворення козацької доби, і в своєрідних стильових ознаках, яскравих елементах поезики.

Цикл «Запорожці» разом з іншими творами був вміщений і в шостій книзі поета «Маєстат», яка виходила двічі: перша 1962 р. в Едмонтоні (Канада), а друга – доповнена, у 1997 р. в Ніжині (Україна). Після здобуття Україною незалежності вірші циклу про запорізьке козацтво ще двічі друкувалися в Україні під назвою «Слово про Запорізьку Січ» в 1991 та 1992 рр. в Дніпропетровському видавництві «Січ». У назві самої книги, яка починається з лексеми «слово», вбачаються традиції давньої української літератури. Словом у Київській Русі називали здебільшого риторичні твори про видатні історичні події та їх героїв, а також твори з філософськими та релігійними мотивами. Увійшло воно і в писемні пам'ятки тих часів. Згадаймо лишень «Слово о погибелі руської землі», «Слово про Ігорів похід». Дійшла ця традиція і до наших часів. Яскравим її прикладом є «Слово про рідну матір» М. Рильського. Як пише К. Фролова: «Яр Славутич ніби відроджує цю давню традицію... «Слово про Запорізьку Січ є нібито справді колективним портретом запорожців, а насправді – це персоналізація чеснот козацтва» [11, с. 38].

Цикл містить галерею безіменних портретів, що типізують представників козацтва і в життєвих буднях, і в лицарських діях, поединках та борні з нападами-забрдами на українські землі. Автор вдається до означувальних назв кожного з віршів циклу, у яких підкреслюється та чи інша характерна особливість героя, що нерідко уподібнений до народно-казкових персонажів, наділених богатирською силою. Такими постають Паливода, Прудивус та Вернигора з однойменних сонетів циклу. Кожен із них, володіючи надзвичайною силою, постає мужнім, хоробрим, здатним на самопожертву, і заради рідної України готовим накласти голову в боротьбі за її свободу. Ось перший з них Прудивус, який «сорок літ, боронячи Україну, // Ганяв татар від Богу до Міус», а опинившись у ворожому полоні, мужньо приймає смерть, не зрадивши козаків-побратимів.

А ось інший герой – Паливода. Це справжній богатир-козарлюга. Як характеризує його автор: «У нього шия – хоч обіддя гни, // На ньому шкіра – не проходять кулі...// Подме на ліс – рославі ясени // Ворущать віти мертвим сном послулі, // Струсне коня за грив'яні бурулі – // І гнеться кінь на мураву пітний». Поет, подаючи портрет героя, зумисне вдається до його гіперболізації, і він постає перед читачем у всій своїй величч, уособлюючи силу народного духу і незламності (тут і далі цитовані рядки циклу подаються за виданням: Яр Славутич. Твори : В 2 т. – К. : Дніпро, 1994. – Т. 1: Поезії).

І нарешті ще один богатир із козацького гурту – Вернигора, яскравий його представник. Він змальований у сонеті в буденних справах, нічим не вирізняючись з-поміж козаків, такий же, як і всі: «у вільний час козацького спочину», ладен і «горілки сласно» хильнути, весело провести дозвілля. Та коли над його краєм нависає загроза, «Коли ж кітляр над спокоем отав // Дзвонив на сполох», він опинявся в перших лавах воїнів, готових наздогнати і розправитись із ворогами: «... він розводив спину // Ворочав плечі вмити і без упину // На румакові за ляхами мчав». Усі три сонети поєднані піднесеним романтично-героїчним зображенням козаків-запорожців у традиціях народнопоетичної творчості.

У циклі «Запорожці» є цілий ряд інших сонетів, які своєю тематикою пов'язані з козаччиною і козацтвом, його життям і діями. Це і «Шинок», у якому розважаються і відпочивають козаки після важких і виснажливих походів та битв з ворогами, де «кружляють кухлі й гупають...», де «пісня ллеться на бандурі грана, і не втихає хвацький козачок». Це й інший сонет «Коні», де образи коней змальовано так: «крешуть копитами // Гривасті шії, квітчані стяжками, лукаво звуть до звабної тропи», завжди готові «вмити піднявши козаків», передчуваючи боїв загару», понести своїх друзів-козаків навістріч ворогу на бойовий поєдинок. І, як пише В. Маремпольський, «справді козак і його бойовий кінь нерозлучні, як брат із братом» [3, с. 50].

До цієї групи віршів відноситься і сонет про Дніпро-Слауту, яким козаки нерідко човнували на своїх швидкоплинних чайках у бойові походи та поверталися назад до Хортиці на Січ. Ріка постає у вірші як жива істота, як свідок козацької слави. Вона одухотворюється поетом і мовби допомагає козакам у їх борні, розносить славу про їхні подвиги своїми бурхливими хвилями, вируючи, «навкруг, піднявши хвилю, як шаблі дамаські!». В останніх словах виразна метафорична персоніфікація. Сам Дніпро-Слаутич ніби уподібнюється до козацького війська.

Персоніфікував автор і Великий Луг, де козаки жили, господарювали й здобували славні перемоги над нападами і про який у першому вірші всього циклу «Січовик» (який найбільше через портретну характеристику узагальнює типовий образ козака-запорожця) він пише: «Великий Луг як батько, Січ – як мати, // І кінь як друг, і люлька, як жона».

Як гімн козацькому побратимству сприймається сонет «Побратими». Це твір з гостро динамічним ліричним сюжетом, для розвитку якого та більшої виразності і ліризації оповіді автор використав цілий спектр яскравої тропіки. У ньому йдеться про трагічну загибель козака, підстреленого ординцем під Басавлуком. А його бойовий побратим «полонить зайду» і мстить вбивці, віддавши потім останню шану другу, ховає за козацьким звичаєм, виривши в степу могилу шаблею та посадивши в голові калину як символ слави і пам'яті про загиблого.

Глибоким ліризмом пройняті і два інші сонети «Ніч» та «Зварила зілля». Фінал першого з них теж трагічний. Поет змалював ніч, проведену козаком з дівчиною, перед бойовим походом, у якому йому судилося загинути. І дівчина, серцем передчуваючи вічне розставання з коханим, «з передчуттям навічної розлуки... приймає потаємний шлюб». Однак на зміну загиблому батькові «виросте хоробрий син і буде «захватно, як батько вранці, вести на подвиги полки повстанців». Козацький родовід не переривається. На зміну батькам приходять їхні сини. Інтимізуючи оповідь, поет виявив надзвичайну майстерність у виборі художніх засобів. Твір позначений вишуканістю вислову, чому сприяють уведені в ліричний сюжет різноманітні тропи, як-то: авторські епітети («навічної розлуки», «джерельний хлюп», «соковиті луки»), метафори («любисток млосно розкидає руки») та інші, що романтизують чари «потаємного шлюбу» закоханих, інтимізують ліричну оповідь.

Із ліричного сюжету «Зварила зілля постає жіночий образ матері козака, якому вона дає випити перед походом зілля, як оберіг «від шаблі і куль на праведній війні». І син, завдяки цьому, «перемагаючи під сурми клич», повертається до матері.

Героями кількох сонетів циклу є реальні історичні особи: гетьман Богдан Хмельницький та кошовий отаман Самійло Кішка. Богдан Хмельницький оспіваний у чотирьох віршах. Перший із них – «Хмельницький» виконує роль своєрідного зачину з вираженням незламної волі гетьмана визволити Україну від шляхетської Польщі. На пропозицію польського посланця «одуматись», бо «легкий кінець не за горами», Хмельницький «назовні вилив думу пожадану»: «В своїм краю волю полягти, // Ніж по чужім у золоті пройти». І в своєму рішенні здобути Україні свободу, щоб вона стала незалежною, щоб державна воля владно процвіла, він непохитний і звертається до своїх воїнів-побратимів із закликом: «До зброї, козаки!».

Наступний вірш «Присяга» можна визначити як клятву і звернення гетьмана до рідного народу, яку проймає непохитна воля захистити Україну, не дати її на поталу ворогам. Весь твір наснажений патріотичними пориваннями героя до рідної землі, «де сяють села в хвилях вишників, і матері не віддають скорботи».

Із цим віршем композиційно і змістовно пов'язаний твір «Напередодні», у якому йдеться про підготовку гетьмана до битви зі шляхтою від Жовтими Водами. Сама природа мовби вітає Хмельницького і воїнів-козаків, надихає їх на майбутню перемогу: «До Жовтих Вод нестриманим розгоном // Пливають полки – мов грози на блакить // “Vivat, Victoria! Гряди жадана!” – Осяяв місяць покоти полків // І маєстат натхненного Богдана».

Битву під Жовтими Водами яскраво змальовано в сонеті «Під Жовтими Водами», що входить до триптиха. У першому з них оповідається про саму битву. Вдаючись до метафоричної тропіки та уособлень, автор майстерно передає бій: «Встають дими, породжені боями...// Дуднить земля. В ударі батарей // Голосять коні. Спахлі полянами, // До грив припавши, з голими шаблями // Кипучим валом плинуть лугарі. // Під клекіт куль, на битву стоголосу, // Де між ляхів справля колодія // Козацька шабля, як метка змія».

Якщо перший вірш триптиху створений у пафосно-піднесеній тональності і сприймається як уславлення козацької звитяги, то з другого постає яскрава картина важкого, але переможного бою, в якому ради свободи полягло чимало козаків, як і той воїн, чий вже без вершника «гасає кінь», а потім «до батьків повернеться додому» з трагічною звісткою.

У третьому, заключному вірші про Хмельницького йдеться про місце битви невдовзі після її завершення, коли його розмиває сильна дощова злива: «Із п'їтьми гроз і сонця ясноти // Навально ринули дощів дроти // І світ жбурнули ниви на поталу. // Гуде вода, шукаючи причалу, // Несе намети й трупи, як плоти...».

Автор вміло розгорнув ліричний сюжет вірша від динамічної напруги до її спадання і появи в небі веселки як уславлення героїв-переможців.

У циклі «Запорожці» в першому вірші триптиху про битву під Жовтими Водами згадується й інша історична особа – козацький полковник Максим Кривоніс («Слава Кривоносу! – гуде навколо, мов церковний дзвін») і інший герой в однойменному сонеті кошовий отаман Самійло Кішка, котрий потрапив у турецький полон та ні на хвилину не забував там про матір – Україну. Всі його мрії про рідний край: «Дніпрові скелі, плетиво дубків, // Де заховалась чайка між рогозу, // Де під шатром рясного верболосу // Шумить ватага буйних козаків, // Йому ввижаються. А він з розпуки, // Поклавши втомлені на весла руки, // У снах сягає рідних берегів». У душі невільника посилюється ненависть до його поневолювачів й нестримне бажання здобути свободу, щоб знову стати до борні за рідну Україну.

«Слово про Запорізьку Січ» містить і поему «Соловецький бранець», присвячену гетьману Запорізької Січі Петру Калнишевському, який за наказом Катерини II після ліквідації Запорізької Січі був ув'язнений в одиночній ямі-камері, де провів близько чверті століття. Увесь твір проймає гострий осуд російського царизму, який був проти української свободи. Тому й відчутна в поемі ідея позбутися цієї колоніальної залежності, виражена у фінальній частині оповіді: «В державі власній вільно жити // Свого тримається дора, // Москві ніколи служити // Чи довіряти, бо вона... // Стрічає негіддю страшною».

Цілком слухними є слова В. Шевченка, який писав, що «мотив нескореності й безсмертя людини переростає у мотив нескореності і безсмертя народу, що ставить суворе запитання: «Чи гідний ти своїх предків» [13, с. 83]. Він же відзначає епічність викладу, майстерність ліро-драматичного тембру оповіді, не погоджуючись з думкою Т. Нозаренко про те, що ця поема «в порівнянні з циклом «Запорожці»... не така повнокровна».

Незважаючи на те, що твори про Запорізьку Січ, козацтво та його героїв написані на зорі поетичної творчості автора, вони позначені помітною художньою майстерністю, глибоким проникненням в історію козацтва, патріотичним звучанням і волелюбністю.

Безперечно, що на «силу притягування» означеної теми про Запорожжя і козацтво у творчості поета вплинув і давній козацький родовід Яра Славутича та традиції, атрибути і реліквії козаччини, що збереглися в сімейному домі на хуторі – козачому зимівнику, а також розповіді діда про козацтво та мандрівки Яра Славутича-підлітка разом із ним місцями козацької слави, зустрічі з нащадками козаків, які зберегли дух вольності і їх оповіді про ті давні часи. Не можна не звернути увагу і на художню майстерність творів поета про Запорізьку Січ і її героїв, зокрема на використання ним тропів в осмисленні патріотизму. Тут вбачається школа Т. Шевченка та Лесі Українки. Як зазначив сам Яр Славутич, метафора «Переносить повне усталене поняття на інше і, отже, поживляє думку посилює уяву читача, «підсилюючи емоційність у сприйнятті прочитаного, ...слово набуває образності, інтелектуальності, що поширює думку і наголошує ідею твору» [9, с. 317, 328]. Усе це можна віднести і до творів самого автора, до його «Слова про Запорізьку Січ».

Зацікавленість Яра Славутича козацько-гетьманською темою позначилась і на його науково-дослідницьких студіях. Їй він присвятив такі праці, як: «Гетьман Сагайдачний у віршах Саковича», «Гетьман Іван Мазепа як поет», «Пісня козака Плахти – перша українська друкована балада». Сагайдачного та Мазепу разом з Хмельницьким він вважав найвидатнішими державотворцями, які багато зробили для утвердження України як держави. «В історії України, – пише він, – серед довгого ряду гетьманів війська запорозького чи й самої гетьманщини, найбільше виділяються тут українські особистості: Петро Конашевич Сагайдачний, Богдан Зиновій Хмельницький та Іван Мазепа [5, с. 108]. Сагайдачного Яр Славутич зараховує до гетьманів, які послідовно «працювали для державного визволення України та її усамостійнення» і який великою «мірою підготував те, що завершив Богдан Хмельницький – створення в 1648 році фактично незалежної держави» [5, с. 108]. Пишучи про дослідження діяльності всіх трьох вищеназваних гетьманів, Яр Славутич зазначав, що порівняно з Хмельницьким та Мазепою, вона найменше досліджена. Одним з перших дослідників діяльності гетьмана він називав М. Максимовича, який окреслив його політичні наміри – шляхом звільнення від польської залежності привести Україну до самостійності.

Стаття Яра Славутича засвідчує його глибоку ерудицію, вільне володіння предметом розмови, обізнаність з історією України і з публікаціями про Сагайдачного. У своїх судженнях він неодноразово посилався на того ж М. Максимовича, М. Гатцука, М. Сумцова, Н. Полонську-Василенко та інших.

Окресливши державницьку діяльність П. Сагайдачного, Яр Славутич переходить до основного предмета свого дослідження – твору Саковича «Вірші на жалосний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного», зіставивши різні погляди науковців на визначення жанру твору Саковича як панегіричного, плачу чи голосіння, «ляменту». Він вважав, що краще його класифікувати як історичний твір. Погоджуючись із думкою Т. Пачовського, що хоч в ньому і є елементи панегіриків, зазначав, що вони якимось розвиваються і зникають за суворими фактами з життя П. Сагайдачного. Спинившись далі на композиційній структурі віршів, Яр Славутич не погоджувався із зарахуванням твору Саковича до драматичних через наявність у них студентських декламацій – діалогів, кваліфікувавши останні скоріше як монологи, він вважав, що краще трактувати вірші Саковича як віршову творчість, тогочасну поезію з історичними мотивами [5, с. 112]. І далі є досить професійний аналіз образу гетьмана в цих монологах спудеїв, відзначення заслуг Сагайдачного перед козацтвом і Україною. Дослідник вказав на цінність епізодів із життя гетьмана, наведених Саковичем, якими користувалися і новітні науковці, бо чимало архівів у часи лихоліття на Україні були знищені.

Яр Славутич дав оцінку благочинної діяльності гетьмана, підкреслюючи, що Сагайдачний і його козаки – це «...одність, єдність. Саме тому вони й були переможцями у походах і битвах» [5, с. 116].

Посилаючись на вживання Саковичем для характеристики гетьмана аналогій з античними героями, як-то: атенський король Кодр, спартанський – Леонід, дослідник відзначив його обізнаність із давньою історією світу, зокрема Еллади, Спарти, близького Сходу. Усе це дало йому (Саковичу – М.В.) змогу окреслити образ ідеального гетьмана і в передостанньому монолозі скласти своєрідний правовий кодекс для правителя, маючи на увазі гетьмана. І хоч він передчасно загинув від отруєної стріли, будучи пораненим у бою під Хотиним, однак усім своїм життям здобув велику славу і пам'ять нащадків.

Називаючи твір Саковича про Сагайдачного однією з «найкращих од в українській літературі козацької доби» [5, с. 119], Яр Славутич далі робить огляд публікацій про її автора, дослідників минулого України у складі СРСР і своїх сучасників, зокрема С. Єфремова, М. Возняка, В. Перетца, В. Колосової, Ф. Поліщука, Л. Микитася. Як зазначає науковець, С. Єфремов у своїй «Історії українського письменства» (1924) дав усього шість рядків про лицарство запорожців, не вдаючись до аналізу, а українську віршову літературу переважно оцінює негативно. Більш прихильно, на думку Яра Славутича, до віршів Саковича ставиться М. Возняк, пишучи про них у 2-му томі своєї «Історії української літератури» (1921), згадав добрим словом художнє осмислення образів запорожців Саковичем, зазначаючи при цьому, що поза увагою лишилася «спільність між гетьманом і козаками». М. Возняк зосередив увагу на художній цінності твору та впливу на нього латино-польських поетик. Зголошуючись із цими судженнями, Яр Славутич простежив близькість

такої позиції з В. Перетцем і зазначив, що той був першим, хто назвав «польське джерело, яке послужило українському поетові за зразок», маючи на увазі віршований відгук К. Гроховського на смерть Замоїського.

Коли ж Яр Славутич робить огляд т. зв. радянських видань, то слушно зазначає, що всі вони підкреслюють «класове розшарування в суспільстві, неодмінну рису методу соціалістичного реалізму». А рельєфно змальований Саковичем образ Сагайдачного постає в цих працях нечітким. До винятку з правил вчений зарахував лише правдиву характеристику гетьмана В. Колосовою в «Історії української літератури» (1967), яка, ретельно дослідивши джерела твору і сам текст, доходить висновку, що «Сакович першим в давній українській літературі створив монументальний образ ідеального національного героя». Високо оцінює він і розгляд Колосовою поетикальних засобів у віршах Саковича. Схожої думки, як у В. Колосової, яку Яр Славутич образно назвав «єдиною амазонкою серед козаків на Січі!», дотримується Ф. Поліщук, один з трьох співавторів підручника «Історія української літератури. Давня література» (К., 1969). Поліщук, за словами Яра Славутича, відзначає історичну достовірність життєпису гетьмана, викладену у віршах Саковича, і називає його «мужнім борцем за свободу та незалежність батьківщини». Яр Славутич наголосив на слові «незалежність», яке пізніше «усунуть радянські цензори з пізніших характеристик гетьмана Сагайдачного у працях інших дослідників» [5, с. 123]. У характеристиці ж гетьмана Ф. Поліщуком ідеться про нього як про національного героя, який був поборником науки і культури, сприяв відновленню православної церкви, розвитку освіти, підтримував зв'язки з вченими... Разом з усім запорізьким військом записався до Київського братства [1, с. 201–202]. Із жалем зазначав Яр Славутич, що все це відсутнє в іншому підручнику для студентів «Давня українська література» (1978), який вийшов десятьма роками пізніше. Характеристика гетьмана Л. Микитасем та Т. Пачовською в ньому не така рельєфна. «Студенти отримують не повний літературний портрет, – підкреслює Я. Славутич, – а його ескіз» [5, с. 123].

Звичайно, Яр Славутич при огляді літератури про вірші Саковича користувався офіційними судженнями авторів підручників, узгодженими з панівною на той час ідеологією. Після проголошення незалежності України з'явився ціла низка публікацій і досліджень з історії давньої української літератури, які об'єктивно й незаангажовано висвітлюють явища, на які було накладено «табу» в радянську епоху.

У кінці свого дослідження Яр Славутич розглядав питання силабіки віршів Саковича та складності розуміння текстів, зумовленої тодішньою книжною мовою, у якій превалювала церковнослов'янська лексика. Однак роботу дослідників полегшують переклади текстів давньої літератури сучасною українською мовою. Яр Славутич підкреслював високу літературно-пізнавальну цінність твору. Він відзначав і те, що сучасні дослідники, усвідомлюючи складність, за його висловом, «незграбною силабіки», перекладають вірші Саковича сучасною українською мовою і як зразок називає видання, куди вони ввійшли сучасною мовою – «Аполонова люття» (1982) та «Українська дожовтнева поезія: Твори поетів XI–XVII століть» (1984) з перекладами В. Кречотня та «Марсове поле» (1988), де вміщені поки що неповні переклади.

Ця публікація Яра Славутича є ще одним свідченням його високого професіоналізму, глибокої обізнаності з наявними на час її написання і доступними для нього матеріалами, значним внеском у наукове дослідження окремих сторінок давньої української літератури.

Не менш цікавим літературознавчим дослідженням Яра Славутича є його праця «Гетьман Іван Мазепа як поет», опублікована в журналі «Київ» за 1991 р., а потім і в його книзі «Дослідження і статті» (2006). Мазепа уславився як видатний державний діяч України. Як цілком слушно зазначають Т. Хом'як і О. Сидоренко, «історична заслуга гетьмана полягає насамперед у тому, що Мазепа збагнув усю загарбницько-колонізаторську сутність Москви, підступність її царя і закликав народ України на боротьбу за визволення» [12, с. 75]. І тому не дивно, що про нього маємо досить солідну літературу і художню, і дослідницько-наукову. Назвавши зарубіжних і вітчизняних авторів, які присвятили Мазепі свої твори, подальшу увагу Яр Славутич зосередив на поетичній творчості гетьмана, якого вважає «непересічним поетом». На жаль, до нашого часу дійшло лише чотири вірші Мазепи, хоч їх, безперечно, було значно більше, але вони, ймовірно, були знищені полум'ям, коли меншиківські опричники з наказу Петра I зрівняли з землею козацьку столицю Батурин, де розташовувався і гетьманський масток.

Пишучи про перший відомий вірш Мазепи, переписаний Гаврилом Дружиніним з першої сторінки одного молитовника, на якій писалися дарчі написи, Яр Славутич посилався на публікацію в журналі «Русская старина» (1871). За жанром цей короткий твір можна зарахувати до епіграми, створеної за тодішніми традиціями. Д. Чижевський вважав, що твір написаний 1677 р. ще до гетьманства Мазепи. Його розгляду він присвятив спеціальну статтю «Забутий віршик Гетьмана Івана Мазепи», опубліковану 1752 р. в науковому збірнику Української вільної академії наук у Нью-Йорку. Яр Славутич зіставив цей силабічний двовірш із Шевченковим «На забудь Штернбергові», називаючи його «рядками на пам'ять». Ось його текст: «Гди будеш по сій книзі Благого благати, / не рач і мене, молю в ов час забувати. // Під віршем йшов підпис – Іван Мазепа, полковий осавул».

Другий вірш Мазепи «Дума» («Всі покою щире прагнуть»), написаний близько 1698 р., був опублікований Д. Бантиш-Каменським у додатках до його книги «Історія Малої Росії» (Москва, 1822). Яр Славутич

відзначив досить виразне історичне підґрунтя «Думи» і посилався на характеристику тодішньої України, подану невідомим автором «Історії русів», створеної близько 1800 р. Цей анонім стверджував, що «масштабна боротьба за гетьманський уряд немилосердно четвертувала Україну, доводячи її майже до загиби» [4, с. 140]. Про це йдеться і в «Думі» Мазепи: «Жалься, Боже, України, // Що не в купі має сини! // Єден живе із погани... // Другий ляхам за грош служить ,...// Третій Москві юж голдуєт. // І їй вірно услугуєт...».

До речі, розмірковуючи про жанровий термін «дума», введений до літературного обігу, Яр Славутич вказував на необґрунтоване приписування його Рилєєву. Насправді першим був саме Мазепа, який подав жанрове визначення власної поезії за 130 років до появи збірника поезій Рилєєва «Думи» (1825). Причину всіх негараздів України дослідник вбачав у тому, що «не в один гуж всі тягнуть» і посилається на слова Є. Пеленського з книги «Гетьман Іван Мазепа. Писання» (виданої в Польщі 1943 р. українським видавництвом (Краків – Львів), який писав у ній про високу національну свідомість, гарячий патріотизм і політичну далекозорість автора (Мазепи М. В.)) [4, с. 143]. Яр Славутич називав Мазепу людиною шевченківського типу, що діяла 130–150 р. раніше від автора «Кобзаря» [там само] і вказує на збережені перекази про те, що «Думу» поширювали чи не на всю Наддніпрянщину, бо в ній виражено національне прагнення тих, що бажали мати свою незалежну державу» [там само]. Зіставляючи «Думу» Мазепи з тонічними віршами тих часів, зокрема з віршами Ф. Прокоповича, дослідник зазначав, що вони «дуже поступаються творчості Гетьмана, яку позначають і природність, і простота вислову, і народна афористичність» [4, с. 144].

Спираючись на судження анонімного автора «Історії русів» та М. Возняка з його «Історії української літератури» (1924), Яр Славутич відкидав версії про чиєсь авторство вірша «Думи» і пісні «Чайка». На його думку, хоч пісня «Чайка» і дуже близька до народної пісні, однак великий обсяг (45 рядків) свідчить про її літературне походження. Фольклорні пісні є вдвічі чи втричі коротшими. А далі дослідник наводить два варіанти «Чайки», яка, за висловом невідомого автора «Історії русів», «означає страдницьку і гноблену долю Малоросії». Перший із цих варіантів був опублікований М. Максимовичем у його збірнику за 1827 р. Це був скорочений і частково змінений текст під назвою «Ой, біда, біда». А другий записав сам Яр Славутич-студент від своєї матері в 1937 р. Твір, виконуваний кобзарями, зазнав суттєвих і змістових, і строфічних змін. Чайка в первісному тексті, як писав Яр Славутич, уособлює «страдницьку і гноблену» Україну, чиїх діток забирати приходять жінці, нападники на Україну. Така доля чайки «при битій дорозі». Він доходить висновку про те, що Мазепа навмисне надав своєму творові «фольклорного забарвлення», призначаючи його для простолюду, хоч за строфікою він і належить до книжних творів. Відзначив він і виразні авторські індивідуальні ознаки «Чайки», її своєрідну ритміку одночасно з простою, «цілком народною» лексикою, чистоту «типово української мови», вправне зі змістовим наголосом послуговування повнозначними римами, їх новаторство. Розгляд поетики «Чайки» дослідник завершує досить високою оцінкою: «Пісня про чайку-небогу» – це перлина української поезії, що стала у зміненому виді – народною піснею. Обидва різновиди, первісний авторський і пізніший фольклорний, можна порівняти до найбільш ліричних творів Шевченка» [4, с. 148].

Останній четвертий вірш І. Мазепи, віднесений до його авторства, – це «Псальма» («Бідна моя головонька»). І коли належність трьох попередньо розглянутих творів вважається фактом доведеним, то стосовно цього існують певні сумніви. Якщо С. Єфремов у своїй «Історії українського письменства» традиційно зараховував «Псальму» до спадщини Мазепи, то Д. Чижевський називав лише «Думу» та «Чайку». І лише Є. Пеленський, спираючись на досліджену ним лексику та стильові ознаки, беззаперечно доводить належність «Псальми» саме Мазепі [4, с. 149]. Згоджуючись із доказовістю Є. Пеленського, Яр Славутич зазначає, що той має повну слушність: вони («Псальма» – М. В.) також належить І. Мазепі. Знайдено її в рукописному альбомі гетьмана Полуботка» [там само].

У невеликому тринадцятирядковому вірші «Псальма» йдеться про панування неправди у світі: «Тепер кривда лежить в долі, а неправда в добрій волі». Між людьми поширюється розбрат, нещирість, немає «ні радості, ні впокою, тільки смуток із бідною». У всіх цих символіко-метафоричних образах автор завуалював стан справ в Україні. Апелюючи до Бога, він висловив надію, що лише в Його волі змінити стан речей на краще. І так само, як Мазепина «Чайка», з вуст лірників і кобзарів лунала і його «Псальма».

Оглядаючи поетичну спадщину Мазепи, Яр Славутич відзначав його внесок в усталення силабо-тоніки в українській поезії і спростовував твердження авторів підручника з «Давньої української літератури» (К., 1978), які пальму першості надають Ф. Прокоповичу, апелюючи до його вірша «За Могилою Рябою» [4, с. 150].

У кінці свого дослідження про творчість Івана Мазепи Яр Славутич робить і огляд листів Гетьмана до Мотрі Кочубеївни, що були вперше опубліковані М. Марковичем в «Історії Малоросії» (1842). І якщо М. Возняк, як зазначає дослідник, «змішав їх до купи і подав гамузом, то краще зробив Є. Пеленський: понумерував і кожен лист помістив у згаданих писанках як окремий твір» [4, с. 152]. Яр Славутич писав, що з листів можна

судити про «дуже розсудливу та щирю людину», а не про якогось ловеласа, як у розповсюджуваних неправдивих вигадках. Досліджуючи ці листи, він відзначав надзвичайну відкритість, ширість, притаманну палко закоханій людині, глибокий ліризм і особливу поетичність, місцями наближену до справжніх фольклорних пісень як у третьому листі з римами і ритмами, хоч і з недотриманням рівномірної кількості складів: «Коли мене любиш, не забувай же, коли не любиш, не споминай же! Спомни свої слова, же любить обіцяла, на щось мені й рученьку біленьку дала» [4, с. 153].

Отже, оглянувши поетичну спадщину І. Мазепи – чотири вірші та 12 його листів, Яр Славутич вказав на їх велике значення для українського письменства. Оцінюючи Мазепину «Думу», він посилається на О. Оглобліна, а саме на його книгу «Гетьман Іван Мазепа та його доба», видану в США (1960), що вона («Дума» – М.В.) стала «документальною ілюстрацією тогочасного стану України», підсумком «політичної філософії» І. Мазепи, який хотів зробити «свою країну незалежним князівством».

У «Пісні про чайку» він виокремив високі естетичні якості, що впливають на почуття. Вона (пісня) тривалий час оплакувала тяжку долю України «при битій дорозі». А «Псальма», – зазначає дослідник, – віддзеркалює внесок Гетьмана в релігійну лірику, створену на основі дійсного життя в Україні» [4, с. 156] Листи ж до Мотрі виявляють щирю поетичну душу, палку любов і ніжність Гетьмана, що не була «погашена розсудливістю державного діяча».

Характерними ознаками цього, як і попередньо розглянутого дослідження Яра Славутича, є глибоке вивчення ним і текстів, і їх критики, зіставлення різних поглядів щодо предмета розмови і виокремлення найбільш точного варіанта в оцінках, науковий аналіз і логічно вмотивовані висновки.

Яру Славутичу належить і стаття, персонаж якої, козак, постає, не за традицією, як правило, в героїчно-патріотичному змалюванні, а простою людиною в життєво-побутовому плані. Це «Пісня козака Плахти», що є першою українською друкованою баладою. Твір, який став предметом дослідження вченого, вперше був опублікований латинською мовою в брошурі маловідомого польського поета-сатирика Яна Дзвонковського чи Дзвонковського за іншим написанням, виданий 1625 р. під назвою «Walnego Demowego Artykulow sześc». Балада була предметом дослідження І. Франка, М. Возняка, а в радянську добу М. Грицяя, Г. Нудьги. І. Франко у своїй статті «Козак Плахта» (1902) зараховує твір до народного, з чим не погоджується Яр Славутич, який, розглядаючи строфіку вірша з її чіткою нефольклорною суворо дотриманою системою римування без відхилень, «які трапляються, як правило, в народних піснях» [10, с. 129], доходить висновку: «У мене немає жодного сумніву, що перед нами нефольклорний, а оригінальний твір невідомого автора, записаний від козака Плахти» [10, с. 129]. І далі зазначає, що анонім «використав лише елементи українських народних пісень», що сприяло його популярності. Даючи оцінку твору, дослідник наводить слова Г. Нудьги з його антології «Українська балада» (1964), де автор посилається на спольщеного німця, літературознавця О. Бріккера, який назвав «Пісню козака Плахти» перлиною малоросійської баладної поезії», яка «витримає порівняння з найсильнішими баладами світу».

Зупинившись далі на особі автора, Яр Славутич погодився з думкою М. Возняка, який твердить, що автор балади-пісні був українцем, що добре знав не лише європейську віршову літературу, а й «українську народну поезію, їх стиль і мову». А в героєві балади дослідник вбачав палкого представника козацтва того часу, змалюваного в побутовому житті-бутті. Це безтурботний молодик, житло якого «котерга розбитая, опанчею прикритая», його одяг – «сермяжка», хоч козак «небогат», однак нікому нічого «не винуват». Небайдужий він і до дівчини Кулини, яка має щодо нього певні наміри, однак легко з нею розлучається, коли та розчарована його простим життям. Вбачає вчений у героєві пісні і певне «робінгудство», бо той добуває здобич і від чужоземця «татарина», і від свого «боярина». Відзначивши те, що і побут, і персонажі балади цілком українські, і мова типово українська, Яр Славутич зосередив увагу на своєрідності строфіки твору, яка «не має жодного відповідника ні в українському фольклорі, ні в тогочасному письменстві Східної Європи», хоч і не виключає, що такі твори, певно, існували. Автор привернув увагу до поезії вагантів. Відомо, що в 16–17 ст. чимало українців здобували освіту в країнах Європи, де навчання велося латинською мовою, якою писали й ваганти. Козак Плахта своєю натурою нагадує Яру Славутичу персонажів їхніх віршів, читаних на площах для розваги. Вочевидь, такий герой «немов Еней Котляревського («парубок моторний і хлопець хоч куди козак») не міг не подобатися й нашим студентам», котрих було чимало в європейському світі. Саме слово «вагант» у перекладі з латини означає «мандрівник», і це дало Яру Славутичу змогу зробити висновок про схожість творчості вагантів на творчість «мандрівних дяків». «Мене, – пише він, – вражав тон тих пісень своєю подібністю до віршів українських мандрівних дяків» [10, с. 132]. І цю подібність він вбачає в хорейному ритмі, паралельному римуванні, винесенні останнього дієслівного рядка поза рими, повтори та інше.

Високо оцінюючи «Пісню про козака Плахту», Яр Славутич відзначив її майстерні діалоги, які посилюють «жвавість її вислову» і вважає закономірним, що вона «пішла в народ», стала відомою народною піснею «Козак і Кулика» – «паростю від балади». Зіставляючи обидва тексти, паралельно їх наводячи, дослідник аналізував їхню специфіку, лексичні зміни, строфічний розмір та називав інші, похідні від літературного

першотвору народні пісні – різновиди, записані П. Кулішем, Я. Головацьким, М. Драгомановим, що були детально проаналізовані І. Франком.

Відзначаючи те, що народна пісня «Козак і Кулика» є яскравим прикладом того, як «літературний твір стає фольклорним», дослідник додав, що його «мистецька вартість не втрачається – вона набуває лише інших, фольклорних ознак, іноді навіть кращих» [10, с. 136] за першотвір. І одним із яскравих прикладів цього називав пісенний текст про чайку, створений Іваном Мазепою. А заслуги українських поетів-романтиків козацько-гетьманської доби Яр Славутич вбачав у введенні ним до писемної літератури живої української мови, наближеної до фольклору, що й засвідчує «Пісня про Козака і Кулику».

Теми Запоріжжя, українського козацтва і його героїв частково стосується і книга нарисів та спогадів Яра Славутича «Місцями запорізькими», окремі частини якої вперше були опубліковані ще 1944 р. у Львові (в альманасі «Золотий перстень»), а далі з доповненням вийшли в Аргентині (1957), вдруге – в Канаді (1963), потім тричі в США (1964, 1971, 1973). Останнє з видань зі значними доповненнями побачило світ у 1991 р. і містить нариси «Великий Луг», «Зустріч з Кобзарем», «На Хортиці», «Жовті Води», «Могила Івана Сірка», «Коштовності січової церкви», «Кривий Ріг – козацька назва», «Ті, що вчили любити запорожців». Вони писалися Яром Славутичем ще в часи студентства, коли він навчався в Запорізькому педінституті, однак, оцінюючи ці твори зі зважанням на молодість автора, можна відзначити його художню вправність. У нарисах ідеться про славне минуле України, пам'ять про яку зберігається в народі. Твори позначені талантом автора, його умінням будувати сюжет, створювати виразну картину почутого чи побаченого під час його мандрівок запорізьким краєм.

Побудовані на життєвому матеріалі, нариси містять чимало місць, які межують з майстерно змальованими ліричними й пейзажними вкрапленнями, портретними характеристиками. Із нарисів постає образ України з її славетною історією і України сучасної, негаразди якої ранять щире, сповнене любові, серце автора. Вони, як і поетичні твори про Запоріжжя і козащину, разом складають художній літопис про славне, героїчне інколи трагічне минуле рідної землі і її народу, закликають шанувати його і пам'ятати, що без знання нашого минулого ми не матимемо й майбутнього, про яке мріяло не одне покоління українців.

Розглянута літературознавча спадщина Яра Славутича про Запорожжя, козацтва та його героїв, позначена самобутністю і образно-художнім новаторством, виразними ознаками індивідуально-славутичевого стилю, глибоким знанням української історії, зокрема козацької, науковою ерудицією. Разом із високохудожніми творами із зазначеної теми і поетична, і наукова спадщина Яра Славутича входить до духовної спадщини нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинський П. Історія української літератури. Давня література / П. Волинський, І. Пільгук, Ф. Поліщук. – К. : Вища школа, 1969. – 432 с.
2. Гетьман Іван Мазепа. Писання. – Краків – Львів : Українське видавництво, 1943.
3. Маремпольський В. Поетичне слово про Запорізьку Січ / В. Маремпольський // Запорізький збірник. – К. – Запоріжжя : Дніпро, 1998. – С. 47–57.
4. Славутич Я. Гетьман Іван Мазепа як поет / Яр Славутич // Дослідження і статті. – Едмонтон : Славута, 2006. – С. 137–156.
5. Славутич Я. Гетьман Сагайдачний у віршах Саковича / Яр Славутич // Дослідження і статті. – Едмонто: Славута, 2006. – С. 108–126.
6. Славутич Яр Твори : В 2-х т. / Яр Славутич. – К. : Дніпро, 1994. – Т. 1. – 671 с.
7. Славутич Яр Слово про Запорізьку Січ : вірші, поема / Яр Славутич. – Дніпропетровськ: Січ, 1992. – 48с.
8. Славутич Яр Місцями запорізькими: нариси та спогади / Яр Славутич. – Канада: Меморіал, 1991. – 64с.
9. Славутич Яр Метафора у творах Лесі Українки / Яр Славутич // Дослідження і статті. – Едмонтон : Славута, 2006. – С. 317–328.
10. Славутич Яр Пісня козака Плахти – перша українська балада / Яр Славутич / Дослідження і статті. – Едмонтон : Славута, 2006. – С. 123–136.
11. Фролова К. Запричастілось духом полум'яним / К. Фролова // Запорізький збірник. – 1998. – С. 25–43.
12. Хом'як Т. Художнє осмислення образу Мазепи в поезіях Яра Славутича / Т. Хом'як, О. Сидоренко // Запорізький збірник. – 1998. – С. 66–79.
13. Шевченко В. «Хто чверть століття зносив біль» / В. Шевченко // Запорізький збірник. – 1998. – С. 80–94.